

**NAJWAŻNIEJSZE ZJAWISKA JĘZYKOWE RUSKIE
W GWARACH MIĘDZY BUGIEM I NARWIĄ**

Sprawozdania Komisji Językowej Towarzystwa Naukowego Warszawskiego
XXXI z. II (1938) Wydział I, Warszawa 1939, s. 104-119

Na zlecenie Komisji Naukowych Badań Ziem Wschodnich autor zbadał w ciągu lata 1937 r. około 70 wsi ruskich między Bugiem i Narwią, na terenie objętym miejscowościami: Zabłudów, Strabla, Bielsk Podlaski, Milejczyce, Konstantynów, Wołczyn, Wysokie Litewskie, Hajnówka, Narew. O tych gwarach dotychczas nie było prawie żadnych informacji, a są one dla dialektologii ruskiej bardzo ważne, bo rzucają sporo światła na zagadnienia rozwoju typowych zjawisk małoruskich i białoruskich.

Odkładając szczegółowe opracowanie zebranych tutaj materiałów na później, kiedy zostaną zbadane gwary ruskie także na południowym Podlasiu, w Chełmszczyźnie i w Zamojszczyźnie, autor obecnie przedstawi tylko najważniejsze wyniki poszukiwań dotychczasowych, dotyczące przede wszystkim rozwoju palatalizacji spółgłosek, tak zwanych niejednolitych sonantów i form liczby podwójnej.

Ruskie gwary na tym terenie sięgają (niekiedy już tylko wyspowo) na zachód od Zabłudowa i Bielska Podlaskiego po wsie: Złotniki, Doktorce, Strabla, Husaki, Stacewicze, Orechowicze, Stryki (16)¹⁾, Augustowo, Piliki (19), Dziecinne (43), Dubno (44), Nurzec (45), dalej wzdłuż rzeczki Nurczyk: Grabarka (48), Pakaniewo (49), Zabłocie, Żerczyce (56), Zalesie i wysuwają się na prawym brzegu Bugu aż poza Siemiatycze:

¹⁾ Cyfra wskazuje miejsce wsi na załączonej mapie.

Baciki Dalsze (57), Haćki, Zajęczniki (60), Rogawka (59), Cecele (58). Na zachód od tych wsi już tylko wyjątkowo występuje ruska gwara we wsiach Świridy i Malesze (17) na północ od Brańska. Na mapie linia nr 1.

Na wschód od tej linii w powiecie bielskim aż po puszcę Białowieską i po granicę województwa poleskiego gwary ruskie można ogólnie określić jako przejściowe, podlegające od północnego wschodu wpływom białoruskim, od południowego wschodu zaś — małoruskim, naturalnie od zachodu i „z góry“ — wpływom polskim.

Świadomość językowa ludności na tym terenie jest zupełnie nieustalona; normalnie określa się gwara, że jest to „mowa tutejsza, miejscowa, ruska, prosta“, ale ani białoruska, ani małoruska, czy ukraińska. Sama ludność, szczególnie we wsiach większych i bardziej zachodnich, często przyznaje, że młodzież dzięki polskiej szkole, wojsku, organizacjom coraz bardziej woli mówić po polsku, niż w miejscowej ruskiej gwarze, którą się ocenia pejoratywnie: „*jak'as' takla m'ova, čort jeje zn'aje jak'a, ni to rus'ka* (t. j. rosyjska), *ni to puols'ka, ni ukrains'ka ni litows'ka* (t. j. białoruska), *ot takla pr'osta i w každy selie inša*“. Starsi mężczyźni po pobycie w Rosji, normalnie również tamtejsi popi, starają się mówić między sobą trochę z rosyjska, ale jest to zjawisko przejściowe, bez większego wpływu na rozwój gwary lokalnej.

Niektóre jednak granice językowe ludzie określają zupełnie ściśle, uświadamiając sobie dobrze różnice wymawiania.

I.

Najważniejsza jest granica ciakania, t. j. wymowy miękkich spółgłosek *t' d'* jak *c' z'*, która jednocześnie jest granicą miękkiej wymowy spółgłosek przed *e*, np. *c'ep'ler, c'ella, ba'c'ko, z'ied, z'e iz'leš, c'ahnuc'i, c'eč'le, c'ep'lo, z'ac', c'es'c', c'es'c'owa, z'evac', z'es'ac', c'ie'to, łokoc', xoz'lic'i, z'v'ie, c'v'erdy, c'v'erz'iejšy, b'erle, v'ez'le, p'ovez'le, za p'eč'leju, o'ves, š'vec, m'ies'ec* itp. [Zawyki (12), Bohdanki (9), Hożne (3), Ostrówki (2)]. Granica tej wymowy jest tym łatwiej uświadamiana, że przebiega zgodnie z północną granicą administracyjną powiatu bielskiego, a od wschodu opiera się o puszcę Białowieską i o lasy po lewym

brzegu Narewki, nie obejmując już wsi: Skupowo, Krynica (26), Bendziuga. Na mapie izofona nr 2. Mieszkańcy powiatu bielskiego określają ludzi o wymowie: *c'ępler*, *z'e iż'leš* wyrazami: *Lic'vin'ly*, *c'ępruk'li*, *lit'łows'ki jaz'lyk*, siebie zaś nazywają: *korol'ouc'i*, *korol'ouš'čyna*, *po korol'ouš'ku hovor'yt'i*. Jest to niewątpliwie echo dawnego polskiego podziału na Litwę i Koronę, który miał na tych terenach swoją granicę.

Granica wymowy ciakającej, zupełnie zgodna z granicą miękkiej wymowy spółgłosek przed *e*, w trzech punktach wymaga omówienia.

1) Na północ od osady Narew, więc już w powiecie bielskim, we wsiach: Iwanki (5), Ogrodniki (4), Saki (6) widać szerzenie się ciakania przede wszystkim w połączeniach *t'i*, *d'i*, które ulegają zmianie na *c'i*, *z'i* np. *ic'li iż'li*, *xoz'ic'i*, *nos'lic'i*, *s'iz'it*, *z'is'*, *hr'uz'z'i*, ale także: *z'ac'*, *c'ahn'uc'i*, *z'iaz'ina*, *c'aško* itp., przy jednoczesnej twardej wymowie spółgłosek przed *e*, np. *teč'le*, *nes'le*, *vez'le*, *ved'le*, *zamet'le*, *nlebo*, *te'la*, *te'per*, *de id'eš*, *serp*, *tlemno*, *mledu* itp. Widać więc, że ciakanie jest tutaj świeże, po uprzednio przeprowadzonej dyspalatalizacji spółgłosek przed *e*. Na mapie izofona nr 3.

2) Na północ od stacji kolejowej Strabla, we wsiach: Czerewki (11), Kożany i Dorożki (10), więc już w powiecie białostockim występują twarde spółgłoski przed *e*, ale tylko wargowe, np.: *p'opet*, *ber'le*, *per'le*, *pec'le*, *wez'lem*, *wdow'lec'*, *swek'r'luxa*, *zahum'leńe*, *za peč'leju*, *dw'elery*, *zamet'le*, *hr'lebeń*, *do t'lebe* itp., podczas gdy ciakanie dopiero tu się rozwija, więc u dzieci normalnie: *z'e iż'leš*, *zamec'le*, *bluz'e s c'eb'e*, *c'lemno*, *c'ašk'loje ž'lyc'e*, podczas gdy u starszych ludzi jeszcze się słyszy: *t'ella*, *t'es'c'*, *upad'le*, *d'e id'eš*, *s'id'it*, tj. zwykle miękkie *t' d'*, lub pośrednie między *t'* a *c'* jednak jeszcze różne od *c'*: *t'ella*, *t'es'c'*, *povedz'le* itp. Na mapie izofona nr 4.

Zasięg ciakania godzi się z granicą twardej wymowy dawnego *c*, np. *wdow'lec*, *p'alec*, *końlec*, *pacu'orki*, *cyep*, *cy'piel'nie*, *żloncy*, *p'alcy po h'ulicy*, *jeje'le*, *pot'lylica*, *p'seń'lica*, *kluryca*, *z'lad'nica*, co podobnie jak ciakanie trzeba tu uznać za zjawisko białoruskie. Również do tej tylko granicy sięga zaimek *h'eto*, *h'etyj*, *h'etoho*, *z h'etul*, *obok toj*, *t'oho*.

3) Białoruskie akanie do tej granicy nie dociera, tylko wyjątkowo np. *na nač'liex* w Ostrówkach (2). Nawet w Zwier-

kach (1) na północ od Zabłudowa akanie jeszcze nie jest konsekwentne; występuje tam zwykłe *a*, trochę tylko krótsze od akcentowanego, zamiast *o* w wyrazach: *har'ačka, kač'an, zvańak'i, sax'a, naha'vicy, xal'avy, att'ar, var'ona, xam'ut, ajč'ym, spad'lica, xal'era, a'večki, na nač'lex* (14 razy), obok tego słyszy się tutaj także głoskę krótką, pośrednią między *a* i *o*, lub między *a* i *e*, np.: *rād'ńá, áb'ledńá, práš'u, bārād'á, sáblaka, áž'in'akovo, áv'lečka, bāránov'ac'i máh'ila, ráž'ina, pátlux, cápl'elńá*, (11 razy), więc przede wszystkim w początkowej przedakcentowej sylabie. W sylabie poakcentowej bywa to jeszcze rzadziej: *p'olázy, 'oz'áro, c'ašk'ojá, luc'k'ojá žyc'á, s'lemački* (6 razy) — przykładów zaś na nieakcentowane *o* i *e* zanotowano wielokrotnie więcej (około 150). Akaniem też prawdopodobnie trzeba tłumaczyć dwojaką wymowę ps. sufiksu *-je*: *koryeńa, x'us'c'a, lis'c'a podń'ebja, ca'p'elńa*, obok *ubr'at'e, žyc'e, ščas'c'e, s'ńed'at'e, zbuože, s'm'ieč'e, pov'ietre*. Być może końcowe *-e* jest tu podtrzymane przez wpływ polski, ale sprawa wiąże się z akaniem, podobnie jak redukcja nieakcentowanych sonantów, zmiana nieakcentowanego *'a* po miękkiej, lub po *j* w *e* itp.

Z innych właściwości o charakterze białoruskim, występujących na północ i wschód od wskazanej granicy, można wymienić systematyczną zaturę dźwięczności spółgłosek w wygłosie i przed bezdźwięcznymi, np. Ostrówki (2): *lobras, nač'lex, ž'ac'ko, ž'iet*, Zwierki (1): *ruox, ž'eška, upraš, dup, kor'opka, potk'ova*, ale *pud_bahn'o, dož_buž'e* itp.

Na południe od wskazanej granicy ciakania, po obu brzegach rzeki Narwi, na wschodzie po Hajnowkę, na zachodzie po Bielsk, Boćki i Siemiatycze, występuje jeden typ dialektu, który się charakteryzuje powszechną twardą wymową spółgłosek przed *e* zaś zdecydowanie mięką przed *i*, które pochodzi albo z ps. **i*, albo z nieakcentowanego dyftongu *ie*. Np. Ryboły (7): *peń'ok, h'rebeń, t'lemno, zell'ony, kameń, do sp'oved'i, na z'emlu, de ideš, d'evet', d'eset', koł'odec', sned'aty, tell'a* itp. — ale: *d'v'ie m'ili, xod'it'i, nos'it'i, kop'ic'a, zvol'nic'a, vdo'vic'a, h'ńiz'd'o, p'is'ok, m'it'la, b'ida, s'c'in'a, t'iesto, d'ie'čyna, na b'id'ie, na duz'ie*. Lipiny (30) pod Hajnowką: *p'opet, id'iete, de ideš, y zemlie, sered'a, ned'iel'a, d'eset' — p'is'at'i, s'id'it na berlozi, miš'ok na okńie, y neb'i, h'ńiz'd'o,*

dŷe s'vīnīe, s'vīet'it, ŷ s'īenovi itp. Stryki pod Bielskiem (18): *dvery otčyn'it'i, tes'c' spīt, pīeven', mīesec' s'vīet'it, s'id'it, na ber'oz'i, ok'leńic'i, zas'vīt'it'i, kup'it'i, zas'īek, motot'it'i, ŷ s'vīnī, kładov'it'i s'e spa'i, sp'imo, sp'ite, ty das'i,* itp. Dubno (43) pod Bočkami: *temno, postela, dla tylet'i, pe'a, serp, žīet'i ovies, nes'e, pīeven', rob'it'i tīesto, zaplat'it'i, b'ida f xlat'i, na s'c'īnīe, s'id'it, dymnīk, kup'it'i, d'it'e, pomīsok, kos'it'i s'īeno, xod'it'i, 'ow's'isko.* Żerczyce (56): *do sp'oved'i, rod'ina, temno ŷ xlat'i, ok'eń'ic'nic'a, hūzdo, pšyn'ic'a, 'ow's'isko, na nleb'i, kup'iy s'ani, s'imja.* Radziwiłówka (62): *id'i zamet'i, hūzdo, vīsk'i, mišlok, pšen'ic'a, ŷow's'isko, jačnīsko, vīšnia, jīes'c'i, hrym'it, s'vīet'it, na nleb'i* itp. Podobny typ wymowy, t. j. twarde spółgłoski przed e ale miękkie przed i, ie panuje też dalej na południe w ruskich wsiach na zachód od Mielnika, Konstantynowa i Białej Podlaskiej. Wobec tego trudno wymowę tego typu uważać za białoruską, jak sądził Karski, a po nim Leszek Ossowski¹⁾.

II.

Drugą ważną granicę językową stanowi północny i zachodni zasięg twardej wymowy spółgłosek, jak przed *e*, również przed dawnym *i*, jako też przed nowym *i* z nieakcentowanego dyftongu *ie*, a także, co najciekawsze, przed akcentowanym dyftongiem *ie*. Łączy się z tym kwestja pomieszania *i* z *y*. Rzecz wymaga omówienia kilku szczegółów.

1) Granica twardej wymowy wszystkich spółgłosek przed *i* dawnym i nowym, przy jednoczesnej zmianie tego *i* w kierunku *y*, np.: *vozlyty, noslyty, pyslaty — myšok, hnyszdo, na nleby, ŷ s'īeny* przebiega na wschód od Białej Podlaskiej, na zachód od Konstantynowa, przez Serpelice (64) na wschód od wsi: Mętna, Żerczyce, wzdłuż rzeczki Nurczyk, na wschód od wsi: Szeszyły, Nurzec (45), Krasna, Rajki, wzdłuż linii kolejowej Bielsk — Hajnówka, ale na południe od Hajnówki obejmuje tylko wsie: Mochnate (34) i Orzeszkowo (31). Na mapie izofona nr 6. Jest to również granica, którą sobie

¹⁾ Leszek Ossowski, Zagadnienie językowe Polesia. Warszawa 1936, str. 7. Komisja Naukowych Badań Ziemi Wschodnich.

ludzie uświadamiają i o jej przebiegu w sąsiedztwie informują zupełnie prawidłowo; uważają, że jest to wymowa: „z Polesia, spod Czeremchy, Brześcia, niby już trochę z ukraińska“. Naturalnie informacje ludności autor zawsze sprawdził na miejscu. Przykłady. Orzeszkowo (31): *hryšyty, zaneštly, dyt'la do xrest'lu, vynč'laty s'a, spovyďatly s'a, syrot'la, na styniē, znym'aj gaznyk'la, nlytka, byty, myt'la svyňla, od'yn, hnyzd'o*. Mochnata (34): *roblyty, byďla, vlybyh'ta, vlyňus, kołotlyty, koslyty, xodlyty, hnyzd'o*. Mytłasze (38): *začynlyty, syďlyt, nlytka, zasfytly*. Kozły (39): *pys'ok, vydr'o, po styniē, syďlyt, pylnovaty, byďla, ž'aty, zvez'laty*. Grygorowce (40): *do sp'ovydy, itly, koslyty, v'ieryty, nestly dyt'la, xodlyti, do vync'lu, na łavy, vydr'o, hnyzd'o*. Śnieżki (46): *byžlyt, xodlyty, pšen'yc'a, syďlyt na ber'ezyny, kryn'yc'a, vlyš'na, na n'leby, s'v'ietyt, myš'ok, letlyt, styn'a*. Grabarka (48): *w x'laty, spym'o, spyt'e, xodlyty, splaty, svlyňy, ows'ysko, hnyzd'o, na d'erevy, vołočlyty, spovyďatlys'*. Tymianka (55): *byďla, styn'a, v'isyt na styňli, na pyčly, na prlypyčku, dlymnyk, ołčynly ȳ xaty, dytlyna, kuplyty, vydr'o, myt'la, myš'ok, vlynesy s'm'it't'e, ȳ byďli*. Wólka (65) między Mielnikiem i Wysokiem Litewskim: *xodlyty, byďla, žlyty, svynlynec' na styňli, z'apyk, prlypyk, dlymnyk, kuplyty, dyďulo, dytlyna, v'isyt, syv'enyčka, myt'la, bylm'o, pšanlyčnysko, roblyty, pyslaty itp.*

2) Obniżanie samogłoski *i* w kierunku *y* dokonywa się stopniowo; w związku z tym należy zanotować szczególnie następujący. Na północnym pograniczu wymowy *xodyty*, szczególnie wyraźnie w parafii Stary Kornin, w związku z obniżaniem artykulacji *i* po twardych spółgłoskach również dawne *y* uległo podwyższeniu, tak że obie te głoski mieszały się w postaci podwyższonego *y*, lub obniżonego *i*, co sąsiedzi z północy o wymowie *rob'it'i, mlityi* ale *byk, myš* wyśmiewają jako dziwactwo. Np. w Jagodniku (33) mówi się nietylko: *xodlyty, odyn, roblyty, nlyny, byžlyt, plyty, sp'ovatly, pys'ok, vyn'ok, na v'ozy, na n'leby, ȳ s'ieny, synokuos, z'atyrka*, ale także: *mlityi, syn, pyt'atly, slypaty, dym, vlyšyty, vlynesty, myš'* albo: *mīš, myty s'a, myto, bič'ok, hrybly, kryha, tlyžden, ptyvie, inyi, n'ovy, vlyliz* itp. Mochnata (34): *koslyty, miš'ok pīs'ok, hnyzd'o, styn'a* i zgodnie z tym: *bič'ok, vlypustok, pīt'au, vlybyh'ta*. Ludzie w tych wsiach również zdają sobie sprawę

ze swojej wymowy *y* lub *i* odmiennej niż we wsiach sąsiednich od południa i dobrze informują, że np. pod Kleszczelami, albo w sąsiednim Grabowcu (41) mówi się inaczej: *xodyty*, *mys*, *byč'lok* (z *y* normalnym). Na mapie izofona nr 7.

3) Na zachodnim pograniczu twarđa wymowa spółgłosek: *byty*, *xodyty*, więc z obniżeniem *i* do *y*, sąsiaduje bezpośrednio z wymową miękką: *xod'it'i*, *nos'it'i*, *b'it'i*. Tymczasem na północy podana granica (przy linii kolejowej Bielsk-Hajnówka) dotyczy tylko wymowy spółgłosek wargowych — twardej od południa, lub miękkiej od północy, bo znacznie dalej na północ sięga wymowa twardej, lub raczej półmiękkich spółgłosek przedniojęzykowych *s*, *z*, *t*, *d*, *n*, albo tylko *t*, *d*, *n*, często przy nieznacznym ledwie obniżaniu artykulacji następnego *i*. Wymowa taka sięga na północ aż po wsie: Hołody (20) Pasynki, Trzeszczotki (21), Klejniki (22), Kuraszewo (27), Nowy Kornin (28). Na mapie izofona nr 5. Np. we wsi Wygody (29) spółgłoski *t*, *d*, *n* przed *i* są twarde, lub lekko tylko zmiękczone, chociaż *s*, *z*, *p*, *b*, *v*, *m*, pozostają miękkie, więc np. formy imperatywne *s'id'i* — *s'ad'* mają jednakowe *s'* miękkie, ale *d* raz prawie twarde, drugi raz wyraźnie miękkie, podobnie *s'id'it*, *d'adina*; twarde jest *n* w wyrazach *zvunn'ic'a*, *otčyn'i*, *n'itka*, *hnizd'o* itd., twarde *t* *d* w wyrazach: *p'it'i*, *xrystiti*, *xodit'i*, *stin'a*, *dit'la* *y xati* itp., natomiast miękkie są spółgłoski: *m'it'ij*, *p'it'i*, *m'iska*, *vidr'o*, *vin'ok*, *z'ap'ič'ok*, *m'it'la*, *z'im'a*, *s'im'ja*, *s'irota*, *c'ip'il'ie*, *b'ijak*, *y k'lu'it'i*. W Kojłach i w Nowym Korninie (28) nie tylko *t*, *d*, *n* ale też *s*, *z* są półmiękkie, tj. dostosowane tylko do następnego *i*, *s'id'it*, *m'yt'i*, *z'im'a*, *na vlož'i*, *w hor'od'i*, *n'in'ika*, *ručn'ik*, *hnizd'o*. Podobnie w Kuraszewie (27): *xod'it'i*, *žen'i*, *zvonn'ic'a*, *pšen'ic'a*, *hnizd'o*, *y xat'i*, *na berlož'i*, ale *p'is'ati*, *na j'abty'it'i*, *na dorlož'i*, *vidr'o*, *na nleb'i*; w Trzeszczotkach (21): *xod'it'i*, *zapatit'i*, *hnizd'o*, *močot'it'i*, *zas'vit'it'i*, *d'vie žm'en'i* itp. Wzdłuż północnego pogranicza wymowy *xodyty* również i wargowe spółgłoski niekiedy ulegają stwardnieniu, przy czym następne *i* jest wyraźnie obniżone *i*, np. w Zbuczu (35) nie tylko *kosit'r*, *s'ieno*, *xodit'r*, *d'yeška*, ale też *p'is'ok*, *b'it'a*, *p'isat'r*, *p'lyp'ič'ok*, *kupit'r*, *m'it'la*, *sp'iv'at'r*, chociaż *vien'ik*, *p'ieč*, *vič'or*.

4) Najbardziej interesujący jest fakt, że równie twarđa, lub lekko tylko zmiękczone wymowa spółgłosek przedniojęzy-

kowych *t d s z n*, podobnie jak przed *i* występuje na tym terenie również pod akcentowanym dyftongiem *ie*, którego następ w tej pozycji może ulegać obniżeniu do *ie*. Np. w Wygodzie (29) spółgłoski *t, d, n* przed dyftongiem *ie* są twarde: *died, mnie, dieučyna, tiekaje, diežka, odletieų, po stinie, postiel, inne* pozostają miękkie: *viete, viešatka, vieryti, smiet'e, s'ieno' zas'iek, c'iep, pieč*. W innych wsiach twarde jest również *s z*, np. Hołody (20): *sidiēti, tiesto, sieno*, Kołty (28): *snieħ, siem, stieny, na wodie, ziele*, Kuraszewo (27): *nje, tiesto, tiesny, snieħ*. O sąsiadach z północy, którzy mówią międko: *s'nieħ, nie*, np. już w Kamieniu, Tyniewiczach (23), mówi się w tych wsiach, że oni *niekajut*, tamci znowu o ludziach z twardą wymową *snieħ*, *nie* mówią, że oni *n'ekajut*.

Twarda wymowa spółgłosek przedniojęzykowych *t d s z n* przed *ie* występuje również wszędzie na południe w gwarach typu *plyty, xodyty*, t. j. o powszechnej twardej wymowie spółgłosek przed dawnym *i*, obniżonym do *y*, więc na pd. od izofony nr 6. Np. Grygorowce (40): *dyeđ, na stynje, sydyety, syenn'lyk, dyeška, tyesto, wsye, syeno, stryexa*, obok normalnego *ie* po innych spółgłosek miękkich: *viete, lies, smiet'e, do miesta, c'ieta*. Śnieżki (46): *snieħ, ponyebje, zyele, tiesny, stien*. Grabarka (48): *snyex, nye, zastyenki, tyesto*. Jelanka (42): *died, sieno, dieška, xodyete, na stynie*. Jagodnik (37): *na stynje, tyesny, k'isiel, nedela, snieħ, stienka, siejaty, siena, siem*. Nawet w okolicy Wysokiego Litewskiego w woj. poleskim, gdzie już dyftong *ie* także pod akcentem uległ monoftongizacji w *i*, spółgłoski przedniojęzykowe przed tym *i* również są twarde, jednak to *i* nie ulega tam obniżeniu. Np. Chlewiszcze (53) *sino, sička, did, tisto, stiny, dižka, zas'ik, slijut, na okni, na styni*, obok *viaty, m'isyty, v'iryty, c'ip, u xtyvli*. Kopyły (54): *sim, fsi stiny, t'isny, nedila, ponedilok, snižno, snih*, obok *fsi v'idra, sv'ityt, m'is'ac', jačm'inka*. Dotyczy to nawet w tych dwu wsiach spółgłoski *l*, która się wymienia na *ł*, np. *tis* (=las), *xliw, tito, xlib*, obok *lid* (=łód) *lys* (=lis), *tyžyt, buły*. Południowej granicy tego zjawiska autor jeszcze nie zna, w każdym razie w Kustyczach (69) na wschód od Wysokiego Litewskiego ono jeszcze występuje: *tisto, dižka, sička, zas'ik, slino, did, snih, na wod'i, snidaty* tak samo jak *sil* (=sól), *tik* (=tok), ale różnie od: *ut'ik, vin, pońis*. Z różnicy w wymowie: *ut'ik* — *t'isto* ludzie sobie zdają sprawę,

np. w Chlewiszczach (53) informowano mnie, że *t'isto* (z miękkim *t'*) to *čysto ukrains'k'ij wyraz, a u nas tisto* (z lekko tylko podniesionym *t'*).

5) Ostatnią izoglosę dotyczącą palatalizacji spółgłosek na opisywanym terenie stanowi południowy i wschodni zasięg miękkiego *l* w połączeniach *li le*. Przebiega ona na wschód od Białej i Janowa Podlaskiego, na południe od Wołczyna w kierunku Kamieńca Litewskiego. Na mapie izofona nr 9. Już w Jackowiczach (70) mówi się: *blačyły, dałeko, łypa, ałe, mołyły s'a, łymiš, kłyp'aty, koles'o, newetyčki, wlysyjały, zawałyły, hołedyc'a, łyxo't'a*, tak samo w Kustyczach (69): *łyż'ata, stułec', zapały lempu, xodyły, blačyły, čuły, sklep, hrabłyšče, kołys'o, odno płyčk'o, ale dvi mlyli, kartopli* Wszędzie na północ od podanej granicy mówi się *li le*, np. Grygorowce (40): *de bul'i, xliw'y, stolik šoplik, u poli, klip'aty, koles'o, plečy, bolit, maliny, sliuki, hłina, listki, veliki, ližyt*, Kuzawa (51): *xrestyli, pumał'eńku, bolit*, jednak już w Kuza- wie (51) *l* raczej zbliża się do *l* średniego, a następu- jące *i* ulega obniżeniu: *bylyc'a, velyki, byly, p'alec, xodyły*. Podobnie bywa w Wołczynie: *oři bul'y, xodyły, daleko, wlyple- t'ony, plet'e, povezli, podwaliny, lymiš, ligulator, kart'ofli, koles'o, plečy, velyki, lynok, kart'oxlisko, sliuki, lyžyt, lytyt, pošly*, także w Dołbniewie (68): *buly, łypa, xodyły* ale *łyko, daleko, lyžyt*.

Wyspowo *ty te* występuje również we wsiach: Chle- wiszcze (53), Stawiszcze, Opaki, Hoła, Kopyły (54), ale tu także przed *i* z dawniejszego *iē*. Np. Chlewiszcze (53): *bul'y, myku- tyčy, st'otyč, łys, dałeko, malańk'ij, tyžyt, rob'lyty, dvi ploły, u xtyv'li, luły, hłyn'a, tytyt*, ale także *lis, u łisy (=las), tito, xtiy, xtib, na zymł'i, kołino, xtyv'lyšče*, ale *lid (=lód)*. W Kopy- łach już wymowa się waha: *koles'o || koles'o, st'otyč || st'otyč, rob'lyty || robyły, lis || lys || łys (=lis), kołino || kołyno || kołyno*, z przewagą jednak *le, ty*. Na mapie izofona nr 9.

6) Wszędzie na badanym terenie występują twarde spół- głoski *r č ž š*, niekiedy tylko głoska *č* i grupa *šč* bywa lekko zmiekczone. Np. Zwierki (1) *bura, p'isar, p'laz'ewo, ryečka, hrešyc', żyto, żaba, ščuotka, šyēs'c'* itp. Łosinka (25): *trym'ac', striēxa, p'rad'tvo u vlečery, trycat', tešča, kuča, pščoła, došč'lu*. W Wygodzie (29) obok: *žitł, šiba, žatł, tešča, pradlu*,

jarmlo, słyszy się też: *doščka*, *xryščony*, *dočk'a*, *otčinli*, *jaščurka*, podobnie w Wołczynie: *strlix'a*, *prađut*, *jarmlo*, *hrybly*, *slaža*, *ščoka*, *ščas'c'e*, *došč*, *žyrtło*, ale także: *ščuplak*, *ščutka*, *wlečur*, *nuyč*, *soročky*.

Przytoczony tu materiał jest dla problemu małopruskiej dyspalatalizacji bardzo ważny, można bowiem na nim obserwować i fonetyczny i geograficzny rozwój zjawiska. Odkładając szczegółową ocenę tego materiału na później do czasu zbadania wszystkich innych gwar ruskich na Podlasiu i Chełmszczyźnie, obecnie można stwierdzić fakty następujące. Proces całkowitej dyspalatalizacji spółgłosek przed *e* i rozwija się w tych gwarach od południowego wschodu na północny zachód. Naprzód dokonał się przed *e*, przy czym gwary na północ od Strabli świadczą, że najpierw ulegały dyspalatalizacji przed *e* spółgłoski wargowe, potem inne. Dyspalatalizacja przed *i* rozwinęła się później niż przed *e*, ogarnęła bowiem mniejszy teren i nie tylko pozycję przed dawnym *i* lecz także przed nowym *i*, wytworzonym z nieakcentowanego *ie*. Przeprowadzona już dyspalatalizacja spółgłosek powoduje obniżenie następującego *i* aż do *y*, a nie odwrotnie, jak to tłumaczył dr Leszek Ossowski (l. c. str. 10). Proces dyspalatalizacji przed *i* jest wciąż jeszcze żywotny w powiecie bielskim, świadczy o tym wymowa *dýed*, *sýeno*, *týesto*, *nýe*. Punktem wyjścia dla palatalnej wymowy *xod'lit'i* i niepalatalnej *xodlyty* była prawdopodobnie wymowa półpalatalna *xod'lit'i*, występująca między Bielskiem i Hajnówką, znana autorowi również z archaicznych najbardziej na zachód wysuniętych gwar ruskich pod Biłgorajem i Zamościem. Wynika to również z kolejnego od północy na południe układu geograficznego wymowy: *z'e iz'leš*, *xoz'lic'i* — *de ideš*, *xod'lit'i* — *de ideš xod'lit'i*, — *de ideš xodlyty*.

III.

Na omawianym terenie występują, wyłącznie pod akcentem t. zw. dyftongi, ściślej mówiąc sonanty niejednolite: płaski *ie* z dawnego *ě* i *ē* przed miękką i labialny *uo* z dawnego *ō* i *ē* przed twardą spółgłoską. Rozwój tych niejednolitych sonantów i sposób ich artykulacji omówił autor szczegółowo na

podstawie materiałów z południowego Podlasia i z Rusi Zakarpackiej¹⁾. Materiał z omawianego obecnie terenu niewiele pod tym względem przynosi nowego. Sonant labialny występuje niekiedy również poza wzdłużonymi dawnymi \bar{o} i \bar{e} w formach pełnogłosu: *oboruoh* Jagodnik (33), *poruŷh* Kuzowa (51), *poruom*, *doruoška* Ryboły (7), *xoruošcy*, *poruoh* Ostrówka (2), *koŷuotka*, *u peruŷd* Kopyły (54) i w sylabie otwartej: *mnuoho*, *skuora* Zwierki (1). Sonant płaski występuje również poza dawnym \bar{e} i \bar{e} niekiedy w dawnej grupie *ir*, np. *sok'iera* Ryboły (7), Wygody (29), Orzeszkowo (31), Moszczona (61), *m'iert* Radziwiłłówka (62) i w akcentowanej końcówce bezokolicznika, np. *tras'c'ie*, *nes'c'ie*, *treba it'ie*, *napečye xliēba*, *pomohčye*, *lahčye splat'l* pod Siemiatyczami i Mielnikiem: Baciki Dalsze (57), Radziwiłłówka (62), Żerczyce (56). Właściwość ta występuje również w okolicach Konstantynowa. Szczegół ten wymaga jeszcze dalszych badań²⁾.

Sonanty niejednolite wszędzie w powiecie bielskim, także pod Siemiatyczami i dalej na południe w okolicy Konstantynowa mają postać archaiczną, są wymawiane jak $\bar{i}\bar{e}$, $\bar{u}\bar{o}$ z tym, że na północ od Narwi głoski te są bardziej zbliżone do *e o*, bo ich następ sprawia tu wrażenie bardziej słabego *i u*, np. w Zwierkach autor zanotował *ie* 30 r. obok zwykłego *'e* 26 r., jednak przy wymowie powolnej jest to zawsze dyftong *ie*, np. *b'iednyi*, *b'ietyi*, *lies*, *c'ieto*, *s'ieno* — *s''oška*, *f''ora*, *n''očna*, *s'eno-k''os* itp. Tendencja małoruska do zmiany tych głosek w kierunku *i* występuje dopiero na granicy województwa poleskiego, obejmując kilka wsi także pod Czeremchą (Kuzowa i Rogacze (50). Np. w Jelonce (42) na północny wschód od Kleszczel mówi się jeszcze: *xliēb*, *w'iete*, *s'iečka*, *c'iep*, *wuon*, *stuot*, *obruok*, *hnuoj*, *wuot*, *kuon*, ale Kuzowa (51) na południe od Kleszczel ma już: *u mlisty*, *strixax*, *s'witto*, *c'ip*, *vite*, *s'mit'e*, *s'ino*, *u xliŷli*, *zŷiry*, — *kŷyt*, *plŷyt*, *mŷyst*, *stŷyt*, *nŷys*, *mnŷyho*, *zbuŷza* z tendencją do monoftongizacji w postaci *u*, *y*, *i*: *tŷyk* ||

¹⁾ Por. rozprawy autora w Roczniku Słowistycznym X (1931) 175—209, w Ludzie Słowiańskim III 1 (1933) 40—48, IV 1 (1937) 48—74.

²⁾ Na ten szczegół pierwszy zwrócił uwagę mgr J. Tokarski w przygotowywanej obecnie do druku pracy o gwarze Serpelic (64) na pn. od Konstantynowa.

tūk || *tyk* || *tik*, na *jüm*, na *jüj*, a u dzieci normalnie już się słyszy: *žinka*, *šk'ira*, *míd*, *rih*, *xvíst*, *nłizdry*, *k'ín* itd. Podobnie w Rogaczach (50): na *stynli*, *vliryty*, do *vinc'lu*, *xliu*, *strixa*, *slička*, *s'mlit'e*, *lúd*, *ščútka*, *ut'úk*, *plút*, *nüys*, *stút*, *žúynka*, *wüyz*, *jüyra*, *kuń* itp., jest to rodzaj labjalizowanego *y*, z labjalizacją silniejszą w następie. Tak samo pod Wysokiem Litewskim, np. w Wołczynie: *t'útka*, *jávürka*, *zvüyn*, *püyp*, *podwüyrook* *stút*, *zbüyž*, *snüyp*, *küyn* || *küín* (*čut' ny i*) — *vliryty*, *d'ídu*, *vinyk*, *c'íp*, *p'ič*, *zavíz*, *zámliu* *s'víkor* itp. Wymowa *i* w miejscu sonantu labjalnego *üy* szerzy się w ostatnich czasach, szczególnie u dzieci, które nie spostrzegają różnicy między swoją wymową *nis* a *nüys* u ludzi starszych, i jest w różnych wsiach w różnym stopniu wprowadzona. Np. Chlewiszcze (53) mają już powszechnie: *míst*, *k'ín*, *zvin*, *ližko*, *niž*, *stih*, *sino*, *xlib*, *ščítka*, *tisto*, *pečínka*, *ut'ík*, *pońvis*, *xtiw* itp. Na mapie izofona nr 8.

W pozycji nieakcentowanej wszędzie dyftongi uległy monoftongizacji. Płaski dyftong *ie* zmienił się w *i*, a w dalszym ciągu po dyspalatalizacji spółgłosek w *y*, np. Ryboły (7): *s'c'inla*, na *s'c'inié*, *s'id'lat* na *tauc'i*, na *łavi*, na *kłatc'i*, *u xlat'i*, *h'niždlo*, *m'išlok*, *mitla*, na *pr'yp'ičku* itp., obok *c'iep*, *ščuotka*, *zavuoz*, *muost* itp. Grygorowce (40): do *vync'lu*, *vydr'lo*, *byd'orko*, *stynla*, na *stynie*, *u xlaty*, *snydlaie*, na *nleby*, na *vyrozy*, na *ozy*, *mytla*, *hnyzdlo* obok: *zamuou*, *pyčuonka*, *hnojuouka* itd. Chlewiszcze (53): *stynla*, w *łisy*, na *p'oty* na *ozy*, *bydla*, *vydr'lo*, *mytla* obok *sljút*, *łisto*, *vliryty*, *ližko*, *k'ín* itp. Tylko pod Zabłudowem w ciakających Zwierkach występuje *'e* z nieakcentowanego *ie*: *s'xlev'a*, *slepyi*, *z'ec'a*, *sp'lo-vec'*, *b'elm'lo*, na *s'c'eńie*, *b'edla*, *p'eslok*, *h'nižd'o*, *metla*, *hreb'eñ*, *j'laščerka* itp., ale i tu w nieakcentowanym wygłosie jest *-i*: *w n'eb'i*, na *soł'omi*, na *dor'oz'i*, *f stod'oli*, na *p'erlez'i*, *u xlac'i*, *w liēs'i*, na *s'ieñi*. Monoftongizacja nieakcentowanego sonantu *ie* na *i* dokonała się oczywiście po stwardnieniu spółgłosek przed *e*, ale przed stwardnieniem przed *i*, stąd mamy: *nesle* *mitlu*, na *pr'yp'ičku* *s'pít* nad Narwią, ale: *mytla*, na *pr'yp'ycyku* *s'pyt* w gminie Orla, Kleszczele, Wołczyn.

Nieakcentowany sonant labjalny *uo* normalnie wszędzie daje *u*, np. Ryboły (7): *nevud*, *putp'latok*, *člobut*, *olyñus* || *pryñuos*, *j'laščerka*, na *večurk'vi*. Stryki (16): *puđuwörko*, *puum'lisok*, *wly-*

ńus, zurk'li, nučl'eh, vlečur, čobut, wlywjuu. Żerczyce (56): pujdu, pudłoha, fastuška, ale wlywjuoz. Grygorowce (40): ruzdvo, pu, dlošva, zurk'li, hnujuuk'li || hnujuouka, na našuj, vlyńus, jaščurka. Kopyły (54): dujnylc'a, kosa—kus'cle, putklova, jaščurka, čobut, vlyńus, ale wlywyz, pušły, pujdu itp. Tylko początkowe nieakcentowane długie *ō*- przeszło w zwykłe *o*; np. Żerczyce (56): ows'isko, ows'lanka, odńuos, Grygorowce (40): okno, ojčlym, otčynlaty, olxovyj, Kopyły (54): oklonnylc'a oddlaty, Kustycze (69): okno, otčynlyty, Ostrówki (2): owtlorok, okno, ows'lanka. Pod akcentem jednak wszędzie *wuolxa wuos'im, wuon*, niekiedy tylko bez protezy: *uos'*, Ryboły (7), *uolška* Ostrówki (2), *uon* || *on* Zwierki (1).

IV

Pomijając na razie inne problemy językowe tych gwar warto jednak podkreślić tutaj jedno zjawisko fleksyjne, mianowicie utrzymanie mianownika liczby podwójnej szczególnie w rodzaju żeńskim i nijakim zarówno w tematach twardych jak i miękkich. Dotychczas formy dualne w tematach miękkich zupełnie były nieznanne w dialektologii ruskiej, ostatnio spostrzegł to zjawisko prof. Jan Janów przy badaniu gwar huculskich i opracował zasięg form typu *dwi nedity* na terenie między Czeremoszem, a Dniestrem¹⁾. Otóż zjawisko to występuje na całym badanym terenie i przechodzi na Podlasie południowe. Zarówno w tematach twardych jak i miękkich końcówka nom.-acc. dual. ustaliła się jako dyftong *-ie*, który pod akcentem się utrzymał, a bez akcentu normalnie zmienił się w *i*, które w dalszym ciągu po stwardnieniu spółgłoski poprzedzającej zmienia się w *y*. Oprócz końcówek *ie* formy dualne charakteryzują się miejscem akcentu zgodnym z singularis a odrębnym od pluralis i występują przy liczebnikach *dva, dwie, try, štury*.

Przykłady z gwar zachowujących *ie, i*: Ostrówki (2), Ryboły (7), Piliki (19), Hołody (20), Wygody (29), Łosinka (25), Żerczyce (56):

¹⁾ Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie XVI (1936) 3.

odnła s'vínła	dývĕ s'vínĕ	w'sĕ s'vĭnĭ
" skryńła	" skryńi	" skryńĕ
" źmleńła	" źmleńi	" źmleńĕ
" korłova	" korłovy	" korovly
" hoťovła	" hoťovĕ hoťovly	" hlotovy
" b'aba	" b'ab'i	" b'ably
" s'c'ínła	" s'c'ínĕ	" s'c'ieny
" korłopka	" korłopki	" koropk'li
" ovlečka	" ovlečki	" ovečk'li
odnło jejcĕ	dývĕ jejc'ĕ	wsĕ j'ajc'a
" p'ole	" polĕ	" polła
" oknło	" okńĕ dvoje ok'lon	" lokna
" vidrło	dvĕ dva vĭdrĕ	" vĕdra
" s'otło	" s'elĕ	" s'lotła
" kolesło	" kolesĕ	" kollosa

W gwarach z utrzymanym *ie*, ale z przejściem *i* w *y*, Grygorowce (40), Orzeszkowo (31), Jelanka (42), Grabowiec (41): *odnła svynĭła, dvĕ svynĭĕ, wsĕ svlynly, skryńła — skryńly — skryńli, os'ła — os'ĕ — los'i, hus' — hus'ĕ — hłusy, stynła — stynĕ — stĭny, hoťovła — hoťovly — hlotovy, ks'ončka — ks'ončk'li — ks'ončk'li; odno vydrło dvĕ vydrĕ, wsĕ vĕdra, oknło — okńĕ — lokna, sełło — selĕ || s'loty — s'lotła, p'ole — p'oli — polła, odyn kuon', dva konĕ, wsĕ klony.*

W gwarach z przejściem *iĕ* w *i*, oraz dawniejszego *i* w *y*. *odnła svynĭła, dvi svynĭli, wsi svlynly* Wólka, *svynĕ — svynĭli — svlynly* Wólczyn, *svynĭĕ — svynĭli, svlynly* Kopyły, poza tym zgodnie: *stynła — stynli — stĭny, korłova — korłovy — korovly, vydrło — vydrli — vĕdra, oknło — okńli — lokna, kubłło — kubli — klubłła, jicĕ — jicly — j'ajc'a, p'ole — p'oli — polła*, zaś w Kopyłach: *plote — ploty — polła.*

V

Bardzo silny jest wpływ polszczyzny na te gwary i dotyczy przede wszystkim słownika, ale omówienie tego wymaga szczegółowej interpretacji zebranego materiału. W zakresie fonetyki autor zwraca uwagę na to, że najbardziej na zachód wysunięte wsie ruskie pod Siemiatyczami: Zajęczniki,

Cecele, Rogawka, także Malesze na zachód od Bielska podległy polskiemu mazurzeniu i ciszącej t. j. średniojęzykowej wymowie głosek *ś ż ć ź* w miejscu ruskich miękkich *s' z' t' d'* Np. *z'ito, z'aci, hr'ecka, p'iec, kluc, bo wze cas, ne xloce, zeńci, sto rob'is* itd., jednak w Rogawce i Maleszach utrzymuje się *t'i, d'i*, np.: *xod'it'i, p'at'it'i*, a w Maleszach widać tendencje do nowych *ć ź ś* w miejscu średniojęzykowych *ś ż ć*, np.: *tešć, teščova, źat', poščiel, u xlat'i čieta rodniła, koliš, čotka, źadek, kopleč, wdov'leč, zašiek, bocka na šiecku, čiep, košit'i zlyto, voźit'i, jleźžit'i || jležd'it'i* itp. Wszędzie natomiast utrzymuje się swobodny i ruchomy akcent ruski.

WYKAZ MIEJSCOWOŚCI ZBADANYCH I OZNACZONYCH NA MAPIE
NUMERAMI

1 Zwierki, 2 Ostrówki, 3 Hoźna, 4 Ogrodniki, 5 Iwanki, 6 Saki, 7 Ryboły, 8 Wojszki, 9 Bohdanki, 10 Dorozki, 11 Kozany, 12 Zawyki, 13 Plutycze, 14 Knorozy, 15 Proniewicze, 16 Stryki, 17 Malesze, 18 Wido-wo, 19 Piliki, 20 Hołody, 21 Trzeszczotki, 22 Klejniki, 23 Tyniewiczze, 24 Kamień, 25 Łosinka, 26 Krynica, 27 Kuraszewo, 28 Nowy Kornin, 29 Wygoda, 30 Lipiny, 31 Orzeszkowo, 32 Istok, 33 Jagodniki, 34 Moch-nata, 35 Zbucz, 36 Morze, 37 Dubicze, 38 Mitłasze, 39 Kozły, 40 Grygo-rowce, 41 Grabowiec, 42 Jelonka, 43 Dziecinne, 44 Dubno, 45 Nurzec, 46 Śnieżki, 47 Białki, 48 Grabarka, 49 Pokaniewo, 50 Rogacze, 51 Kuzo-wa, 52 Wojnówka, 53 Chlewiszcze, 54 Kopyły, 55 Tymianka, 56 Żerczyce, 57 Baciki Dalsze, 58 Cecele, 59 Rogawka, 60 Zajęczniki, 61 Moszczona, 62 Radziwiłłówka, 63 Mętna, 64 Serpelice, 65 Wólka, 66 Makarowo, 67 Mykszyce, 68 Dołbniewo, 69 Kustycze, 70 Jackowicze.

OBJAŚNIENIA DO MAPY GWAR RUSKICH MIĘDZY
BUGIEM I NARWIĄ

- 1. Zachodni zasięg gwar ruskich.
 - - - - - 2. Wymowa północno-wschodnia: *z'e iz'ies, c'ep'er, xoz'lic'i, cyep, hetyj*, wobec południowej: *tep'er, xod'lit'i, c'iep, toj*.
 3. Wymowa: *de id'eš, tep'er xoz'lic'i*.
 - - - - - 4. Wymowa: *t'ep'er, vez'le, xod'lit'i*.
 m m m m m m m 5. Wymowa południowa: *p'łiti, xodłiti, viera, tiesto, hnizdo, na n'eb'i* (z twardymi: *t d n* przed *i ie*).
 - m - m - m - m 6. Wymowa południowo-wschodnia: *v'ierity, xodlyty, pys'ok, hnizdo, tyesto*.
 v v v v v v v v v v 7. Wymowa: *roblyty, byk, mys, byl'm'o*.
 + + + + + + + + + 8. Wymowa południowo-wschodnia: *v'ira, s'ino, p'io, t'isto, kuyń, muyst*, wobec północno-zachodniej: *v'iera, piec, sieno, kuon, muost*.
 - o - o - o - o - o 9. Wymowa południowo-wschodnia: *plet'e mol'yty s'a*, wobec północno-zachodniej *plet'e, mol'ili s'a*.

